

Проф. др СРЂАН ШАРКИЋ
 Правни факултет
 Универзитет у Новом Саду

ЦАР И ЗАКОН У ЛИБАНИЈЕВИМ ГОВОРИМА

Апстракт: Либаније је један од последњих, значајних говорника и писаца – пагана, чија је политичка и књижевна делатност обележила другу половину IV века нове ере. У својим говорима, за разлику од већине тадашњих мислилаца који су под утицајем хеленистичке теорије сматрали да цар стоји изнад закона и да је, штавише, нека врста живог, одуховљеног закона, Либаније сматра да је император особа потчињена закону. Притом, он усваја принципе грчке демократије и републиканског Рима, према којима је Принципат добровољна творевина римског народа, а принцепс његов мандатар, који у својој надлежности сједињује више магистратура из времена римске Републике.

Кључне речи: Либаније (314–393), цар, закон, магистрат, Јулијан, Констанције II, Теодосије I, Цариград, Антиохија, Атина.

Живот Либанија, великог говорника и софисте из IV века, добро нам је познат. Поред података које о њему дају други писци, располажемо и Либанијевом аутобиографијом, а као извор служе његови бројни говори и писма.¹

Либаније је рођен 314. године у Антиохији, престоници Сирије. Потиче из осиромашене куријалске породице.² Имао је несрећу да већ са једана-

¹ О Либанијевом животу видети G. Sievers, *Das Leben des Libanius*, Berlin 1868; R. Förster – K. Münscher, *Libanius, Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertums-Wissenschaft, Neu Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa, fortgeführt von Wilhelm Kroll und Karl Mittelhaus*, vol. XII, 2, Stuttgart 1925, col. 2485–2551; J.H.W.G. Liebeschütz, *Antioch. City and Administration in the Later Roman Empire*, Oxford 1972, pp. 1–16. Најновије издање Либанијеве аутобиографије (Λιβανίου βίος), *Libanios Autobiographie*, ed. J. Martin et P. Petit, Paris (Belles Lettres) 1979, доноси поред текста и детаљан коментар Либанијевог живота. Видети и чланак *Libanius* (R. Browning) in *The Oxford Classical Dictionary*, edited by S. Hornblower and A. Spawforth, Oxford 2003, pp. 853–854.

² Куријали (*curiales*) или декуриони (*decuriones*) су у периоду Домината, чланови муниципалних већа (градских сената), која се називају курија (*curia*).

ест година изгуби оца, тако да су старање о њему преузели мајка и два ујака. Већ од 329. године почео је да изучава реторику, али незадовољан наставом софиста из града, проводи више година код једног граматичара, изучавајући класичне писце, чија дела, како сам каже, учи напамет.³ Године 336. напустио је породицу и родни град, и провео седамнаест година изван Антиохије. За време дугог одсуства студирао је реторику у Атини од 336. до 339, а затим је давао часове из ове вештине у Цариграду, Никеји, и посебно Никомедији, где је од 344. до 349. године постигао своје прве успехе. Од 349. до 353. поново држи предавања у Цариграду, да би се 354. вратио у родну Антиохију, у којој ће остати до краја живота. Поставши „градски софист“ Либаније ће бити сведок и активни учесник свих важних догађаја који су потресали тај, у то време, велики хришћански град. Преживео је најпре немиле догађаје који су се збили за управе Јулија Гала,⁴ а убрзо после тога стиче, иако паганин, знатан утицај у граду, посебно на преторијанског префекта Стратегија Мусонијана, и почиње да се бави политиком. Јула месеца 362, могао је са задовољством да види свог пријатеља и истомишљеника цара Јулијана Апостату у Антиохији, али и да присуствује сукобу кога је император имао са његовим бунтовним и у већини хришћанским суграђанима.⁵ После Јулијанове смрти долазе године страха и патње због верске нетолерантности цара Валенса. Ниједно Либанијево дело није нам сачувано (изузев првог дела његове аутобиографије, редиговане 374. године) из времена Валенсове владавине (364–378). Ако је и написао неко писмо својим пријатељима, водио је рачуна да га уништи, јер је цар од 371. до 377. боравио у Антиохији и не престано оптуживао интелектуалце-пагане, за заверу и магије.

Теодосије му је за своје владе (379–395) био знатно наклоњенији. Иако је овај цар био изразити хришћанин и чак 391–392. потпуно забранио па-

³ *Autobiographie* 8.

⁴ Јулије Гал је син Јулија Констанција, сина Констанција Хлора и Константиновог полубрата. Јулије Констанције је из два брака имао два сина: старијег Јулија Гала (из брака са Флавијом) и млађег Флавија Клаудија Јулијана (из брака са Василиком), будућег цара (361–363). Када је после Константинове смрти, његов други син Констанције II, који није имао деце, остао једини цар (350, после смрти свог старијег брата Константина II 340, и погибије млађег Констанса у борби са узурпатором Магном Магненцијем 350. године), он је свом рођаку Јулију Галу 351. године доделио достојанство Цезара и поверио му управу над преторском префектуром Исток, са седиштем у Антиохији. Пошто су Констанцију II стизале честе притужбе на Галову владавину, цар је наредио младом Цезару да дође на двор у Медиоланум (Милано), а затим је наредио да га на путу смакне.

⁵ Становништво Антиохије, које је у већини било хришћанско, мрзело је, због рестаурације паганских култова, цара Јулијана, који је у граду боравио извесно време, припремајући се за рат са Персијанцима. Хришћани из Антиохије су се нарочито подсмевали царевој бради, коју је Јулијан носио по узору на античке грчке државнике. Јулијанов одговор на подсмех становника Антиохије био је спис *Брагомрзац* (Μισοπώγων). Ово Јулијаново дело превео је на српски и снабдео га напоменама Александар Поповић, *Julijan Imperator, Izabrani spisi*, Beograd 1987, str. 101–138.

ганске култове,⁶ Либаније је под њим уживао углед. Између осталог, Теодосије му је 383. године доделио почасну титулу преторијанског префекта. Упркос лошем здрављу, Либаније није престајао да држи наставу. Постао је врло угледна личност и многи достојанственици у Царству су му исказивали благонаклоност или желели његово пријатељство. Теодосија га је удостојио са више ласкавих писама, али се никад нису лично упознали, јер цар за живота није посетио Антиохију. Временом, здравље му је слабило, а смрт његовог сина 391. године, потпуно га је дотукла. Умро је 393. године.

Либаније је један од последњих значајних говорника и писаца-пагана, који је доста утицао на своје савременике. Поред цара Јулијана, међу својим ученицима он наводи и будуће велике хришћанске писце Јована Златоустог (Хрисостома), Василија Великог (из Цезареје), Григорија из Назијанза, Теодора из Мопсуестије, као и највећег историчара IV века Амијана Марцелина. Његово дело је огромно и углавном доста добро сачувано.⁷ Састоји се од говора, Либанијеве аутобиографије, писама, предавања и Демостеновог животописа. Био је под великим утицајем класичних грчких писаца. Његови говори и писма (којих има 1544) бацају посебну светлост на политичку и књижевну историју тога времена.

За разлику од већине тадашњих мислилаца који су под утицајем хеленистичке теорије сматрали да цар стоји изнад закона и да је он, штавише, нека врста живог, одуховљеног закона (*lex animata*, νόμος ἐμψυχος), Либаније, слично Јулијану, сматра да је цар потчињен закону. Притом он усваја принципе грчке демократије и републиканског Рима, према којима је Принципат добровољна творевина римског народа, а принцепс његов мандатар, који у својој надлежности сједињује више магистратура из времена римске Републике.

Либанијева схватања приказаћемо на неколико примера из његових говора и предавања.

Предавање њеџо, Прејирка Ахилеја и Одисеја (Πρὸς τὸν Ὀδυσσεύως ἐν λιταῖς πρεσβευτικὸν ἀντιλογίᾳ Ἀχιλλέως), ed. Förster, vol. V, pp. 303–360. Ово предавање састављено је 361. године. Либаније ставља у уста Ахилеју, кога Одисеј пожурује да се бори на Агамемновој страни, следеће речи (ed. Förster, pp. 352–353):

„Нека нико не каже да је овај човек [Агамемнон] *краљ и ἰοσιόδορ над свима* (βασιλεὺς γάρ ὁ ἄνθρωπος καὶ κύριος τῶν ὄλων). Јер, пре свега, сваки краљ црпи своју власт од својих поданика и његови

⁶ Теодосијев кодекс (С. Th. XVI, 10), под насловом *De paganis, sacrificiis et templis*, садржи 25 закона уперених против многобожаца. У Јустинијановом кодексу, под истим насловом, налазимо 10 закона (Cod. Iust. I, 16, 1–10). Cf. С. Шаркић, „*Sunctos populos...*“ (С. Th. XVI, 1, 2 и њејово њумачење), *Зборник Мајнице српске за класичне студије*, бр. 13 (2011), стр. 171–177.

⁷ Целокупно Либанијево дело издао је R. Förster, *Libanii Opera*, Leipzig (Teubner), vol. I–XII, 1903–1927. Друго, фототипско издање G. Olms, 1963.

послови се управљају према њиховом мишљењу, тако да он, било победоносан или побеђен, плашљив или храбар, било како изгледа најбољи онима којима управља. Он не влада масама, телом и душом, већ на своју дужност ступа вољом већине. У њиховој је моћи да дају и да одузимају, да подносе и да не трпе никога над собом. Изгледа да интереси поданика зависе од његових [краљевих], и ако им је дозвољено да не послушају, његова наређења су ништавна. Да су се грађани Микене потчинили другом, да ли би Агамемнон био више од обичног грађанина? Ако су после смрти Еуристеја⁸ прогласили Атреја,⁹ обичног грађанина, својим господарем, зар не би било у њиховој моћи да обрну одлуку за његовог сина.“

Говор XLV, Цару о окованима (Πρὸς τὸν βασιλέα περὶ τῶν δεσμωτῶν), ed. Förster, vol. III, pp. 359–376. Говор је упућен 386. године Теодосију I и садржи идеју о обавези магистрата да чувају законе (XLV, 28, ed Förster vol. III, p. 373):

„Задатак је магистрата (ἄρχοντας) да пошаље у смрт онога који није достојан да живи, и да заузда остале страхом од исте казне; јер ко год дела противно законима, одговарајући магистрат има за задатак да га сузбије, јер је он ту [односно на тај положај] био постављен ради одбране закона.“

Говор LI, Пројив ирејтерано ревносних мајисираија (Πρὸς τὸν βασιλέα κατὰ τῶν προσεδρευόντων τοῖς ἀρχουσιν), ed. Förster, vol. IV, 6–22. Говор је 388. године упућен Теодосију I и садржи исту идеју о значају закона (LI,2, ed. Förster, vol. IV, p. 7):

„Мислим да цео свет признаје да су две највеће подршке царству снага оружја и закона...¹⁰ Али, за законе су потребне и судије да изврше што они прописују... Људе или страх чини правичним, или их казна поправља.“

⁸ Еуристеј (Εὐριστεύς), личност из грчке митологије, потомак јунака Персеја, краљ у Тиринту, Микени и Мидеји у покрајини Арголиди. У митовима је приказиван као неспособан владар и слаб човек, како у моралном, тако и у физичком погледу. Када је Херакле, по повратку из једног похода, захваћен лудилом које му је послала Хера, побио сопствену децу, морао је, да би се очистио од греха, да у Еуристејевој служби изврши чувених дванаест подвига. Еуристеј је погинуо у једном походу против Атињана.

⁹ Атреј (Ἄτρεύς), личност из грчке митологије. По савету пророчанства изабран је у Микени за краља, после Еуристејеве погибије. Отац Агамемнонов и Менелајев.

¹⁰ Исту идеју изражава и цар Јустинијан, на самом почетку конституције од 21. новембра 533. године намењене “младима жељним правничког знања“ (*cupidae legum iuventuti*), а којом су ступиле на снагу *Инстипијације*, уџбеник права са обавезном применом: *Imperatorium maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam...*

Говор LI, Против неовлашћеној уласка мајисџираџа у домове (Πρὸς τὸν βασιλέα εἰσφορά νόμου κατὰ τῶν εἰσιόντων εἰς τὰς τῶν ἀρχόντων καταγωγὰς), ed. Förster, vol. IV, pp. 25–50. Говор садржи идеју о цару, који је бранилац и чувар закона и друштвеног поретка (LI, 2–3, ed. Förster, vol. IV, p. 24):

„Два рата притискају живот људи; један који се води оружјем и гвожђем против спољних непријатеља... други против неправичних грађана...¹¹ Закључили смо да први рат треба да одлуче руке војника, а други судови [применом] закона. Али, не може се лакше заштитити од првог непријатеља него од другог, јер [унутрашњи непријатељ] може боље да се прикрије. Ти су случајеви такође предвиђени у детаљима мноштва старих закона, а и нових, које су издале владе једна за другом. Увређеним особама остављена су средства (катаφυγή),¹² као што су поступци, оптужбе, докази, казне. Свакако, боље би било не подносити неправду, али у немогућности боље је добити накнаду, што би можда могло да заустави мучење којем се излажемо. Ту помоћ царе, тако добри, тако чисти, тако драг боговима, [знај] да има особа који је не остављају, за оне којима је потребна. Твој закон и твој гнев треба да зауставе те људе.“

Иако је Либаније веровао у предност закона над царском влашћу, врло добро му је било познато да у његово време многи друкчије мисле и да је хеленистичко начело о владару, који је изнад закона, већ било увелико укорењено. Стога је он понекад принуђен да изјави и нешто што се противи његовим схватањима, што налазимо у говору посвећеном царевима Констанцију II и Констансу.

Говор LIX, Царевима Консџанцију и Консџансу (Βασιλικὸς εἰς Κωνσταντῖον καὶ Κωνσταντα), ed. Förster, vol. IV, pp. 208–296, одломак који следи налази се на страни 291:

„Шта је веће од тога, да ће они, иако господари закона, начинити законе својим господарима.“¹³

У истом говору (*Oratio LIX*, 12–13, ed. Förster, vol. IV, p. 214 sq), Либаније је заступао идеју о преношењу власти са оца на сина и давао савете монарху како да васпитава децу у врлинама и припрема их за владарску дуж-

¹¹ Cf. *Inst. Iust. Constitutio Imperatoriam maiestatem* (533): *Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus proelliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellens, et fiat tam iuris religiosissimus quam victis hostibus triumphator.*

¹² Мисли на правне лекове (тужбе, жалбе, приговоре и слично).

¹³ Cf. G. von Beseler, *Libaniana, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 14 (1938), pp. 1–10.

ност. Међутим, у говору XVIII, коментаришући Јулијанову намеру да се поново не ожени, заступа другачије мишљење.

Говор XVIII, Εἰρηναῖος Ἰουλιανῷ (Επιτάφιος ἐπὶ Ἰουλιανῶν), ed. Förster, vol. II, pp. 236–371, одломак који следи налази се на страни 315:

„Он је увек показивао, а чини то поново и надаље, како је био прави чувар Царства, и како је стављао његов интерес изнад сопственог. Пожуриван од својих рођака да се [поново] ожени, ради стварања наследника своје владавине, рекао је: 'Нисам био спреман да то учиним, зато што сам се плашио, да не би, пошто преузму власт по праву наслеђа, окренули на зло и упропастили државу.“

Professor SRĐAN ŠARKIĆ, PhD

Faculty of Law

University of Novi Sad

EMPEROR AND LAW IN THE ORATIONS OF LIBANIUS

Summary

Libanius, a Greek rhetorician and man of letters was born in Antioch AD 314. He belonged to a wealthy Antiochene curial family, and after a careful education at home was sent to study in Athens (336-339). Thereafter he taught rhetoric successively at Constantinople, Nicaea and Nicomedia. Recalled to Constantinople by Constantius II, he was offered but declined a chair of rhetoric in Athens; in 354 he accepted an official chair of rhetoric in Antioch, where he passed the rest of his life. His pupils numbered many distinguished men, pagan and Christian alike: future Emperor Julian, John Chrisostome, Theodore of Mopsuestia, Basil the Great, Gregory of Naziansus and Ammianus Marcellinus.

In his later years Libanius became a literary figure of renown throughout the Greek world, and was in correspondence with many of its leading figures, e.g. the Emperor Julian, for whom he had an unbounded admiration, and whose death was a bitter blow to him. In spite of his adherence to paganism, he enjoyed considerable influence under Theodosius I, who granted him the honorary title of praetorian prefect (praefectus praetorio).

The substitution of the Roman Republic by the Hellenistic oriental monarchy, a process extending through three centuries, found its legal-theoretical justification in the Hellenistic theory of a monarch as a live or spiritualized law (νόμος ἔμψυχος, *lex animata*). This theory is contrary to the Roman republican concept of Emperor (princeps, dominus) as a mandatory of the Roman people, especially expressed by Libanius in his orations.